

Іван РИБЧИН
ГЕОПСИХІЧНІ РЕАКЦІЇ І ВДАЧА УКРАЇНЦЯ

Ivan RYBCZYN
GEOPSYCHIC REACTIONS AND NATURE OF THE UKRAINIANS

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.007>

УДК: 159.922

ВСТУП

Вплив природи, землі і краєвиду на людину був упродовж тисячоліть завжди дуже сильний. Не зважаючи на те, що високий щабель розвитку цивілізації, здавалось би, віддалює людину сьогодення від природи, все таки вона не може й не бажає визволитися від впливу [живої та неживої] природи, з якої черпає все нову життєву енергію.

Вагомість геопсихічних чинників у формуванні вдачі українця порушив вперше проф. Дмитро Чижевський у статті «До характерології українців» (Slavische Rundschau.1937. №4.). Ця проблема була з'ясована мною у габілітаційній праці «Соціально-психічна динаміка українського козацтва» (Грац, 1949, рукопис німецькою мовою). Короткий популярний витяг з перших розділів цього твору «Зв'язок характеру українця з українською землею» був надрукований в 1950 році (Українська думка. Лондон. Числа 41-42). Глибше у психологічному відношенні розробив цю тему проф. Олександр Кульчицький «Геопсихічний аспект в характерології української людини» (І. Кореспонд. Засідання історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка. Сарсель, 1952).

Понижча праця є вислідом подальшої аналітики цього питання та підсумком дослідів автора з погляду соціальної психології і філософії.

ВІЯСНЕННЯ СЛІВ СТАРОГРЕЦЬКОГО І ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Еруптивні дії – еруптивні, від латинського дієслова erumpo -ere, erupi, eruptum = вибухаю – нагальні, вибухові дії.

Геопсихічні явища – психічні явища, які виникають через географічне довкілля; від грецьких іменників: γη (-ге) = земля і ψυχη (психе) = душа.

Ідеопсихічні переживання – переживання зі сфери ідей, думок; від грецьких іменників ιεδα (ідея) = ідея, думка і ψυχη (психе) = душа.

Пойопсихічні явища – психічні явища зі сфери волі, діяння; від грецьких слів: ποιω = пою (пойо) = дію і ψυχη (психе) = душа.

Соматичний – той, що відноситься до тіла: грец. σωμα (сома) = тіло.

Тимопсихічні явища – явища зі сфери афектів і почувань; від грецьких слів: θυμός (тимос) = афект, емоція, і ψυχη (психе) = душа.

ВПЛИВ ДОВКІЛЛЯ

Розвиток психічного життя людини узасаднюється на реакціях психофізичного організму на зовнішні і внутрішні процеси. Першу основу такого життя творять вітальні враження і сприймання, завдання яких є утримати людину при існуванні та уможливити її розвиток. Цей розвиток від перших хвилин життя може

відбуватися тільки в лоні соціальної групи, особливо первинної її клітини – *родини*, він приносить нові чинники, які формують характер людини як члена суспільства, даючи їй підґрунтя соціально-психічного повсякдення.

Велику роль у формуванні характеру людини відіграє чинник раси і спадковості. Дальший чинник – це вплив геопсихічних явищ на характер особи.

У науковій літературі останніх десятиліть слід відмітити працю проф. Віллі Гельпаху «Геопсихічні явища» (Ляйпціг, 1911), котрий розглядає геопсихічні явища в цілому правильно, аналізуючи спосіб реакції людини на різні форми краєвиду, вплив природи на її уявлення, фантазію та почування. Краєвид, як щось, що сприймається зміслами, передусім осмисленим зором, має сильний вплив, з одного боку, на афективну сторону психічного життя, з другого – на психофізичну диспозицію до творчості. У цьому відношенні істотне значення мають клімат і погода, а краєвид промовляє безпосередньо до життя наших уявлень і тим самим до того повного сенсу життєвого кола, який зазвичай називаємо *фантазією* (там само, с. 311).

ДИНАМІКА ПСИХІЧНОГО ЖИТТЯ

У фантазії переважно проявляється динамічний характер нашого психічного життя, котре тече безперервною струєю, перебіг якої значно знижується під час сну. Однак і тоді нитка психічного життя снується далі, тільки підсвідомо, в нижчих глибинах людського Я.

Велику вагомість має у цьому аналітичному розрізі динаміка сприймання. Від моменту, коли людина починає переживати сприймання, в неї виявляється намагання продовжувати це переживання. Кожне сприймання залишає по собі слід (*residuum*), який є проявом цього намагання. Особа схильна до того, щоби бути у постійному зв'язку з тим, з чим зустрічається у повсякденні, в тому розумінні, що під впливом цих зовнішніх явищ у психічному житті відбуваються певні зміни, які саме називаємо сприйманням, образами, відбитками тих зовнішніх процесів у людській психіці.

Зазначені зміслові сприймання тісно пов'язані з поїопсихічними переживаннями дій. «Наше існування проходить серед обмеженої кількості предметів, які більшою чи меншою мірою діють на нас: кожен із них викликає реакцію тієї миті, коли його сприймаємо, рухи,

якими ми пристосовуємося до нього. Останні, повторюючись, витворюють механізм, переходять у стан звички й утриваються у нас означені постави, які виникають автоматично, дякуючи сприйманню» (А. Бергсон. Матерія і пам'ять, с. 70). На численних повтореннях таких звичок і базується пам'ять, першочергово моторна, та спроможність виконувати рухи. Крім того, сприймання тісно пов'язане з людськими почуваннями, з тимопсихічним життям.

Серед усього спектру зміслових сприймань зорові сприймання відіграють найбільшу роль, якщо йдеться про пізнання навколишнього світу. Відносно краєвиду треба сказати, що тут домінують зорові афекти, що тісно пов'язуються зі слуховими, нюховими, дотиковими та руховими враженнями. Тут виникає підкреслене Ліпсом намагання виконувати рухи предметів, які сприймаються у краєвиді або в положенні краєвидних чинників, передусім як підношення поземелля в гору, розтягання в далечину чи у ширину. Це намагання наслідувати рухи предметів у краєвиді відбувається шляхом *вчування*. Коли ж таке пережиття повторюється тисячі разів, то це уможливує творення *психічної диспозиції*, яка потім є постійною прикметою вдачі і характеру особи.

Вплив навколишньої природи на психіку людини позначається як динамічне діяння. Це можна сказати про рухи в усіх напрямках: враження рухів угору і в долину при гірському краєвиді, зосередження зміслово-емоційного життя при лісовому краєвиді на рівному чи хвилястому терені. Витворені безупинною дією геопсихічних чинників на психічне екзистенціювання проживаючих серед цієї природи людей психічні тенденції набирають панівного значення. Вони починають володіти всевладно, витискаючи з часом у психічному житті людини виразне осереддя такою мірою, що мають деякий вплив і на спадковість психічних властивостей поруч із расово-соматичними чинниками. Підкреслює це слушно і проф. О. Кульчицький: «Якщо б допускати спадщинність надбаних психічних змін, саме геопсихічні обумовлені зміни мали б, мабуть, найбільше даних стати спадковими, а якщо прийняти погляд Юнга про колективне несвідоме людських груп, то не можна слідів вражень геопсихічного порядку не включити в обсяг цього спадкового, спільного для людських груп (першочергово для народів) несвідомого» (там само, с. 7).

Проблему утривалення геопсихічних впливів намагалися розв'язати позитивно К. Ясперс

та О. Кульчицький. За Ясперсом географічне середовище є джерелом настанови людини до дійсності у світозображенні. *Масив предметних змістів творить зображення світу*. Від того залежать світосприймальні настанови, тобто готовності зустрічатися зі світом у той чи інший спосіб. Тут ідео-психічна сторона внутрішнього життя людини тісно пов'язана з тимо-психічною і поїо-психічною. Людина знаходиться у тому чи іншому географічному доквіллі. Це доквілля дає їй образ дійсності, який уможливорює певне ставлення до світу. Таким способом географічне доквілля жадає від людини окремої настанови, того чи іншого поступування.

Можна погодитися з поданим проф. К. Ясперсом у «Психології світоглядів» визначенням настанов: інтуїтивної, естетичної, активної, ентузіазмної та ін. Так, скажімо, величний високогірський краєвид викликає настанову, яку характеризує естетичний подив. Інші типи географічного середовища формують інші згадані тут настанови.

До цієї тонкої аналітики, яка і проф. О. Кульчицькому служить за основу його висновків, можемо додати ще розгляд цього питання з точки зору концепту *психічного зараження* та наслідування. Він обґрунтовується тим, що вчинки людини та її психічний характер залежать не тільки від вроджених нахилів і диспозицій, але також від безпосередніх впливів природного доквілля, як краєвид, природа землі тощо, й насамкінець від способу того, як вона реагує на сприймання, почування, емоції та поведінку інших осіб зі свого оточення. Це останнє й становить посередній вплив геопсихічного доквілля.

ЛЮДИНА В МАСІ

Проблему психічного зараження, наслідування та престижу обговорили вичерпно психологи: Альфред Еспінас, Уїлліам Троттер, Габріель Тард, Гюстав Ле Бон, Мек Дугелл та К. Г. Юнг. Так, А. Еспінас констатував, що в середині людських спільнот зворушення одного індивіда передається іншим індивідам; чим більша кількість зібраних, тим більше зростає й посилюється спільне зворушення.

Уїлліам Троттер пояснює явище впливу психіки одної людини на психіку другої *сугестивністю*, яка виникає не тільки при вибухах маси під час паніки і гніву натовпу, але також при всіляких інших нагодах. Для нього поняття «інстинкт натовпу» і «податність

на сугестію» дуже наближуються за змістом одне до одного. Людина тим більше піддається сугестивному діянню маси, у якій живе, що вона не зносить самоти і боїться її у фізичному та психічному відношеннях. Вона більше вразлива на «голос череди», ніж на все інше (Instincts of the Herd in Peace and War, London, 1920, с. 114).

Габріель Тард вважає за психічний вплив те, що він називає *наслідуванням* під тиском престижу. «В основному людина, яка є наділена природним престижем, дає спонуку, за якою йдуть тисячі; вони наслідують таку людину в усьому, в кожному рухові, та самі переймають від неї її престиж, силою якого впливають на мільйони нижче від них поставлених людей» (Lois de l'imitation, Paris, 1911, с. 92).

Згідно з поглядом Г. Ле Бона, «одиниця у масі одержує, дякуючи вже самому перебуванню серед великої кількості, почування непереможної могутності; це почування дозволяє їй потурати таким гонам, які вона напевно була б опанувала на самоті» ... «В масі кожне почування і кожна чинність є заразливі, і то такою високою мірою, що індивід дуже легко жертвує свій особистий інтерес колективному інтересові групи» (Psychologie der Massen, Leipzig 1908, с. 18). Маса, констатує Ле Бон, не хоче терпіти жодної тяганини, жодної перешкоди, яка поставлена на дорозі до втамування її жадоби. Для маси почування непереможної потуги відіграє винятково важливу роль.

Уїлліам Мек Дугелл вбачає в однорідності маси у кількісному вимірі її здатність творити широкий загальний психологічний сенс. Чим він сильніший, тим сильніші і більше впадаючі в око прояви колективного життя. «Звичайно спільне перебування з іншими набирає характеру маси у психологічному значенні, якщо всі члени тієї маси виявляють однакові зворушення, їхня увага звернена на той самий предмет і душевний стан кожної особи означається до певного ступеня душевним станом інших членів з її оточення» (An Outline of Psychology, Methuen, 1923, с. 23 24). «Це є принцип прямої індукції зворушення шляхом примітивної симпатичної реакції».

Погляд К.Г. Юнга на питання про вплив одного індивіда або певної кількості осіб на іншого індивіда в групі уявляється так: «Коли я в групі маю те, що називається переживанням спільноти, то воно відбувається на глибшому рівні свідомості, ніж коли б я переживав це сам один. Через це групове переживання

можна мати частіше тому, що співприсутність багатьох посідає велику сугестивну силу» (Psychologische Betrachtungen. Zurich, 1945, с. 181). Щоб пояснити лучність, яка існує між членами групи, Юнг користується, крім поняття сугестії, також поняттям наслідування, психічного зараження та престижу, які, вочевидь, підкреслюють французькі психологи Тард та Ле Бон. «Людина визначається здатністю, яка для колективної мети є найкориснішою, а для індивідуалізації – найшкідливішою, а саме намаганням наслідувати інших. Психологія людської спільноти, тобто соціальна психологія, ніяк не може обійтися без аналізу процесу наслідування, адже без нього не можна собі уявити такі організації, як маси, держави і суспільства. Не закон творить суспільний лад, але наслідування, у якому водночас поняттєво міститься також податливість на сугестію, сама сугестія і психічне зараження» (там само, с. 183-186). У цій точці розмислів К.Г. Юнг, на мою думку, переоцінює значення наслідування і помилково недооцінює нормативний характер закону як натиск на індивіда і маси в соціальному житті. Проте не можемо заперечити слушності його глибокому аналізу психічного зараження серед людських суспільних груп, аналізу, який виявляє ширину та всесторонність подібно до аналітики Мек Дугелла.

На моє переконання, розгляд питання про геопсихічні реакції і вдачу української людини, з погляду сугестії, наслідування та психічне зараження є бажане й аргументоване. Висновки вище названих психологів свідчать про те, що вдача людини ніколи не розвивається у відокремленні від соціальної групи, але у тісному зв'язку з нею та під її всесильним впливом. Таким способом вплив геопсихічних переживань, які особа має внаслідок дії землі і краєвиду, підпадає модифікації через її життя у соціальній групі. Цей вплив скріплюється й утримується через взаємодіяння сил психічного зараження. Підкреслюючи значення цього соціального аспекту, я бажаю долучитися, бодай малою мірою, до висвітлення цього вельми важливого питання із царини соціальної психології та додати те, чого не знаходимо в окремих авторів праць зі сфери геопсихології.

ЯК ДІЄ УКРАЇНСЬКИЙ ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОСТІР У СФЕРІ ФОРМУВАННЯ ПСИХІКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ?

Геопсихічна дія простору українських земель залежить від природи краєвиду. Україн-

ський простір слушно розмежувати на чотири с м у г и:

1) низинну, степову смугу, яка тягнеться понад долішним бігом Дніпра і вздовж побережжя Чорного Моря;

2) височинну смугу лісостепу (від Поділля, Волині і Покуття до Бесарабії та височин Придніпров'я);

3) смугу лісистих північних і північно-західних низовин (від пралісів околиць Білоріч майже до лісів, що розпросторилися на північ від Києва);

4) гірську смугу (Карпати).

1. Вплив низинно-степового довкілля

Характер цього краєвиду можемо уявити собі на основі автопсії або лектури. Пригадую чудові описи українського степу в Миколи Гоголя, Панаса Мирного та ін. Впадає у вічі захоплення красою степу на весні. Весною зелена свіжа трава і різнобарвні квіти перемінюють степ у прегарний квітистий килим. Все пишається повнотою краси і життя. У цій фазі, яка триває тільки під час весни і раннього літа, діють ці характеристичні прикмети степу, які викликають враження величного (в німецькій психологічній термінології: «das Erhabene»). Цілком правильно проф. О. Кульчицький, аналізуючи явище величного, спирається на дослідження Ліпса, який підкреслює тут почуття піднесення й поширення і водночас почуття звуження.

Наше внутрішнє Я намагається поширитися до безмежності об'єкта, в даному разі степу. Першоджерелом цього намагання є зорове сприймання рівної площини у формі величезного кола обрїю, обмеженого обводом небосклону. Однак це зорове сприймання – насправді тільки підґрунтя того психічного процесу. Динамічний характер нашого психічного життя, принаймні на мою думку, починає проявлятися саме на цьому ґрунті, коли наша уява (фантазія) переходить від зорового сприймання до уявного поширення простору в усіх напрямках («in infinitum»), все далі і далі, без стриму. Дякуючи такому динамічному змагання посилюється *поняття безмежного*, що узадає те, що називаємо в е л и ч н и м. У змісті цього поняття перебуває не тільки безмежне у відношенні динамічної активності нашої уяви або фантазії, але також прикмета приголомшливо чарівного («das Furchtbar-Erhabene») в естетичному змислі. Проф. Д. Чижевський, подаючи характерну прикмету дії україн-

ського степу, користується тут поняттям *має-статичного*.

Однак на цьому діяння степового довілля на психіку людини не вичерпується. Як вище сказано, тривання маєстатичної краси степу обмежується від місяців весни і до самого початку літа. Впродовж решти року (приблизно сім місяців) степ являє собою картину простору, на якому замирає рослинне життя. Спека і посуха перетворюють різнобарвну квітисту красу на тлі зелених трав на одноманітну жовту або буру просторінь. Осінні й особливо зимові морози до решти позбавляють степ його чарівного вигляду; він стає монотонний і пустий. Тоді в душі жителя степу виникають почування суму і туги, панує настрій пригніченості, пригноблення і самоти. Насамперед боляче відчувається відсутність зорових сприймань, які збагачують уяву естетичних вражень, що їх може дати людині гірська, підгірська та лісова природа завдяки своїм численним і різноманітним спонукам. Цієї зовнішнього стимулу активності немає серед степових пустель. Тут людина полишена виключно самій собі або масі, якщо вона знаходиться серед більшого гурту. Я, яке завжди прагне до активності, дякуючи своєму динамічному характерові, відчуває відсутність змислових переживань і мусить задовольнятися тими з них, які йому може дати власне психічне осереддя, котре виявляє свою активність у тому, що називаємо у я в о ю. Уява оперує не стільки мислимими образами, скільки забарвленими чуттєво картинами. Торкаються вони цілого життя-буття серед степової обстанови, постійних небезпек, засідок, чатувань, нападів, наскоків тощо. Актуальні були такі переживання особливо за княжих і козацьких часів. Від успіхів чи неуспіхів того життя у степу залежали переживання і настрої людей, для яких степ був захисником їхнього на різні небезпеки нараженого повсякдення. Отож інтенсивність почувань та афектів посилюється роздумуванням, обмірковуванням, споминами, які переживаються протягом довгої осінньої і зимової пори. Чим менше предметів та приковуючих увагу явищ у довіллі, тим більше людина концентрує всі свої психічні сили на внутрішньому житті. Це – *закон психічної динаміки*. Осереддя наших переживань не може бути позбавлене активності. Не маючи зовнішніх об'єктів, житель степу в часі, коли той степ являє собою картину пустелі, з глибокою відданістю пори-

нає у свої власні переживання з минулого. А тому, позаяк психічне існування творить неподільну цілість, відтворені у великій кількості повторювань та зі значною інтенсивністю вчування дають підставу дії диспозицій до афектів. Через те люди степу відзначаються не тільки більшою глибиною меланхолії, але й гарячістю й поривистістю афектів, вибухів гніву, завзяття, любови й ненависти, відваги й відчайдушності. Перебування в пустелі степу на самоті є дуже важливим для розвитку вдачі періодом інкубації почувань, афектів і настрою.

Самота найбільше підтримує розвиток почувань. Вона є податним ґрунтом особливо для почувань любови, з одного боку, і ненависти – з другого. Любов розуміється тут не тільки в еротичному значенні як кохання, яке може виявлятися далеко від милої особи, предмета кохання, в ідеалізованій формі туги, але також любов у соціально альтруїстичному розумінні. Всі ті форми любови займають уяву самотної людини серед пустелі степу. Всі вони були нераз мотивом утечі від кривдників. Картини, пов'язані з любов'ю до рідних і близьких, яскраво виринають у пам'яті степових самотників та на засадах психологічного закону пов'язаності мають тенденцію до повторювань.

Проф. О. Кульчицький підкреслює протилежність у тимопсихічному нашаруванні, тобто в емоційному житті. Цю протилежність я вбачую у різних аспектах.

По-перше: контрастивність між почуттям любови до рідних та близьких і почуттям ненависти до кривдників. Ті два протилежні почуття, виплекані під час тривалого перебування на самоті у степу, мають після довгого періоду інкубації таку силу, що діють як непереможні чинники у сфері тимо- і поїопсихічних переживань.

По-друге: протилежність пориву до діяльності, до чину, з одного боку, і почуття байдужості й апатії – з другого. Характерна прикмета такого пориву степовика – це завзяття й відчайдушність, готовність іти на ворога, не зважаючи на ніщо, на його озброєння, силу, небезпеку терену і ситуації. Таку відвагу степових козаків показує історія українських земель на тисячах прикладів. З іншого боку, безнадійність завмерлого степу навіває передовсім у зимовій порі апатію, нехоть до всякої організованої, зосередженої акції. І такі моменти зустрічаємо в житті степового козацтва.

По-третє: контрастивність психічних переживань серед степової пустелі виявляється

також у конфлікті між крайньо індивідуалістичним і соціальним способом світовідчуження та поведінки, причому як у тимопсихічному, так і в поїопсихічному відношенні.

Отже, серед степового довкілля цілковите відокремлення від інших людей є наскрізь природним явищем. Ця легкість моти жити у відокремленні сприяє розвитку індивідуалістських устремлінь і нахилів при високім ступені напруження. З іншого боку, також діє соціально-психічний закон, сформульований Габрієлем Тардом: наслідування і престиж знаходять часте застосування щонайперше тоді, коли гуртові доводиться жити під проводом очільника, обдареного сильнішою волею та вмільстю наполегливо йти до поставленої мети чи то у малій, чи великій справі. Тоді особи слабшої волі підкоряються очільнику групи, привласнюють собі його звички і нахили й узагалі стиль поведінки. Слепо слухаючи його, члени групи готові на його наказ принести свою вигоду, густо-часто навіть своє життя, в жертву. Критицизм не може проявити себе досить виразно і сильно, тому що людина, проживаючи серед цієї форми краєвиду, не має змоги порівняння, через відсутність більшої кількості об'єктів. Через це і «демократія» степовиків дистанціюється від тієї демократії, яка витворюється серед суспільних гуртів густішого людського скупчення.

2. Вплив смуги лісостепових височин

Український лісостеп, луг – це хвилясті, м'які форми рельєфу. Можна погодитися з думкою проф. О. Кульчицького, що це географічне середовище своєю розмірно значною силою сонячного світла впливає в соматично-психічному прошарку нашого внутрішнього життя на самопочуття й буденний настрій в напрямку унааявлення радості й оптимізму. Можна також прийняти його естетичну інтерпретацію цього краєвиду, а саме те, що м'якохвиляста лінія українського лісостепу пробуджує ігорну, естетичну чи споглядальну настанову.

До цього можу додати ще таке. Загальний розвиток українського народного мистецтва в усіх його сегментах, як народні пісні, перекази, легенди, побутові звичаї й обряди, вишивки, різьби і таке інше є найкращим доказом позитивного впливу цього краєвиду на психіку української людини. Цей благодатний вплив м'якої хвилястості українського лісостепу, лугів, гаїв на вдачу і характер їх жителів можемо

спостерігати на цілому просторі цієї смуги – від галицького Підгір'я до північно-східних границь Харківщини і Кубані.

М'якість і лагідність української вдачі на тих просторах має частинно своє узasadнення в інтимному відношенні української людини до краєвидних елементів, як, до прикладу, луг, діброва, та пов'язаного з ними звіриного світу. Це інтимне відношення проявляється у народній творчості в апострофах, звернених до краєвидних і тваринних чинників та уживанні демінутивів (зменшувальної форми слова. – *Перекл.*), які рідко зустрічаємо в мові і творчості інших народів.

Тут мушу зазначити, що не можу погодитися із поглядом проф. Кульчицького, який, посилаючись на К. Ясперса, стверджує, що «пливкість ліній хвилястої м'якості не відповідає настанові раціональній та естетичній» (там само, с. 11). На мою думку, лагідність лісостепового, себто лугового, краєвиду в нічому не суперечить ані раціональній, ані естетичній настанові. Найкращим доказом є здатність жителів тієї смуги до міркувань, критичне ставлення до життєвих явищ, а також високі здібності у царині естетики, доведені небуденним рівнем мистецьких досягнень. Зрештою, сам К. Ясперс признає існування «інтуїтивної настанови», «споглядання як творчого почуття зростання». Це ж саме і містить у собі, з одного боку, раціональну, з іншого – естетичну настанову, якщо, звісно, за Бергсоном, приймаємо інтуїцію як процес творчого осягнення життя. «Інтуїція», – писав він, – «веде нас до самого внутрішнього осередку життя, якщо її розуміємо як інстинкт, який позбувся самолюбства, став свідомим самого себе, здатним до рефлексії понад свій предмет, та до нескінченного поширення його» (Bergson H. Schopferische Entwicklung, 1912, с. 181).

Зважаючи на це, є підстави визнати, що реакції психічного життя на дію лугового, лісостепового краєвиду не охоплює корисних впливів не тільки на естетичну і вольову, але й на раціональну складову психічних переживань.

3. Вплив смуги лісистих північних і північно-західних низовин

Який вигляд мав ліс у північній та північно-західній частинах України кілька сот літ тому, можна уявити собі, оглядаючи деякі околиці Полісся і відомий праліс в околиці Біловежі. Тут постає ліс у його величній красі. Таким бачили його українські люди племінної, княжої

та козацької доби. Ця ж сама краса і велич лісу оприявнюється перед нашою уявою під враженням народних пісень і козацьких дум. Та далеко сильніший вплив лісу на розвиток почувань українського народу, які тісно пов'язані з його боротьбою за існування. Дія лісу на формування психіки його жителів тим важливіша, коли лісова смуга охоплює такий важний у соціально-біологічному відношенні чинник, як ліси-багна. Роль такого лісу-пра-лісу і непроглядної багонної гущавини виявляється особливо під час ворожих нападів. Коли на Україну сунули азійські номади, користуючись степовою смугою як пригожим для воєнних дій широким шляхом і спустошували на степовому і луговому пограниччі український культурний і цивілізаційний доробок. Закономірно, що тоді значна частина населення подавалася в ліси-гущі, шукаючи тут захисту. Під охороною лісових і багонних просторів нарід збирав свої розпорошені сили, організував оборону і відсіч для загрозованих ворогом станиць і, будучи зміцнений та опанований духом відваги, виринав із лісів, щоб прогнати ворога.

Які почування та диспозиції могли розвиватися під впливом такого життя серед лісової природи? Відповідь на це питання є такою. У тимопсихічному відношенні ліс сприяє розвиткові почувань гармонійного співжиття людини з природою. Це слід розуміти у тому сенсі, що особа відноситься до лісу як до друга-побратима, який дає притулок і порятунок у небезпеці. У зв'язку з цим розвиваються у її душі диспозиції вчування в ніжність лісової природи. Це незвичайно ушляхотнює людину. В цій єдності емоцій і почувань, які окреслюється грецьким словом «тимос», витворюється специфічне наставлення до навколишніх явищ природи. Це наставлення очевидне в тому, що людина вчувається в лісове довкілля, його таємничість, спокій, дискретність і певність. Це інтимне відношення до природи знаходить своє оприявлення у романтичній народній творчості мешканців наших лісів, першочергово поліщуків та інших. Забарвлення цього наставлення характеризується сумовитістю та елегійним настроєм з уваги на понурій, темний вигляд тих лісів і гущавин. Ця романтична народна творчість є радше потенційної, ніж актуальної вдачі. Вона, крім того, не намагається зафіксувати переживаний настрій артистичними технічними посередниками як письмо і ноти, а радше обмежується до таких примітивних артистичних опосередкувань, як

пастуша сопілка. В лоні тимопсихічних явищ наставлення людини як вислід її реакції на співжиття з природою характеризується романтичністю та сентиментальністю.

Відмінне наставлення спостерігаємо у сфері пойопсихічних процесів. Тут геопсихічні реакції людини на явища лісового життя першочергово виявляють чуйність та обережність. Ліс дає, щоправда, цілісну безпеку перед нападом ворога, але не дає часткової, подрібної безпеки в деталях повсякдення. Вочевидь за не одним деревом і корчем може таїтися якась небезпека, тому треба бути чуйним, уважним, обережним. Завдяки численним повторенням таких переживань творяться відповідні навички і диспозиції. Ці прикмети чуйності, обережності і зосередження уваги відіграють важливу роль у практичному житті, у боротьбі за існування особи, соціальної групи і нації.

4. Вплив гірського довкілля на психіку української людини

Коли мовиться про вплив гірської природи, передовсім Карпат, то тут можна застосувати багато з того, що було сказано вище про вплив лісової природи на психіку людини, однак з деякими застереженнями.

Гірська природа Карпат виявляє далеко більшу різновидність краєвидів, ніж низинні ліси північно-західних українських земель. Окрім того, гірський краєвид є ясніший, більше промінний та різнобарвний. Його мінливий калейдоскоп у різному сонячному освітленні впливає вкрай корисно на емоційне життя людини, котра веде немов інтересну розмову із різноманітними картинами природи. Через те вона ніколи не чуває себе так опущеною, як, скажімо, у степу. Вона не вимушена впродовж довгого часу ще раз у меланхолії самоти переживати у споминах і мріях свої минулі психічні стани, передовсім емоційного настрою, тому що мінливі картини гірської краси завжди приковують її увагу. Це диспозиційно спричиняє безтурботну вдачу, поступливу на життєві принади і розкоші. Надто гра фарб, світла і тіней у природі має деякий вплив на формування естетичних почувань і виображень, що яскраво зазначимо в артистичній творчості мешканців гір (танки, пісні, різьби, вишивки тощо). Класичним прикладом таких геопсихічних реакцій є характер гуцулів.

Велику роль відіграє у цьому вчування у вічно зелену природу чатинних лісів на тлі краси високих шпилів. Це зумовлює форму-

вання настрою негасимої юності та молодечої життєвої енергії й завзятости, яким відзначаються жителі гір.

Ще одним важним чинником є спостереження динамічного облаштування стихійних сил природи, як гірські бурі, які проходять дуже часто, особливо літньою порою. Людина вже змалку вчувається в те, що класична німецька естетика називає «жахливо величним» («das Furchtbar-Erhabene»). Це відбувається не без впливу на чуттєве життя мешканців гір. Саме звідси у характері мешканців Карпат спостерігаємо імпульсивність, динамізм почувань. Це тісно пов'язане з нагальними зривами у житті природи, де після короткотривалої люті стихійних сил природи в один момент усе заспокоюється, і чарівне сяйво вічного сонця оповиває все у пейзажі незрівняної краси і гармонії.

КОРОТКЕ РЕЗЮМЕ

Геопсихічні реакції переживає людина від раннього дитинства. Браження, сприймання, осуди, думки, почування, афекти, бажання, акти волі – всі ці психічні стани відбуваються не тільки залежно від спадковості і раси, але й від дії навколишньої природи. Існує тісний зв'язок між усіма видами наших переживань: ідеопсихічними, тимопсихічними і поїопсихічними, з одного боку, і краєвидом – з іншого. Реакції людини на чинники краєвиду і землі називаємо *геопсихічними реакціями*. Суцільність психічних диспозицій до всяких потоків внутрішніх процесів творить те, що називаємо *характером і вдачею*. На нашу думку, суть характеру і вдачі можемо вяснити найкраще, приймаючи динамічний перебіг психічного життя сучасної людини.

Геопсихічні чинники діють на формування нашого характеру і вдачі безпосередньо й опосередковано. Це останнє тісно пов'язане *психічним зараженням*, тобто із впливом психічного життя одної людини на іншу, і модифікацією поведінки та наставлення особи в групі, спільноті. Тому характерологію особистості слід розглядати у зв'язку із процесами і законами соціальної психології.

Геопсихічна дія простору українських земель на формування вдачі їх жителів проявляється у різних формах залежно від характеру землі та краєвиду.

1. Низинна степова смуга впливає на психічні переживання українців у таких напрямках:

а) збагачує їхню уяву динамічним матеріалом у нескінченну далечінь;

б) спричинюється до глибшого відчуження маєстатичного та необмеженого;

в) призводить до поглиблення інтенсивності емоцій та афектів через «інкубацію» з уваги на відсутність зовнішніх змислових спонук (у тимопсихічному пласті);

г) у сфері вольових дій (у поїопсихічному вимірі) сприяє розвиткові диспозиції до еруптивних акцій, які відзначаються високим ступенем динамічного напруження і коротким триванням.

2. Вплив смуги лісостепових височин, головню завдяки м'якості і лагідності хвилястої лінії краєвиду, діє в напрямку розвитку в українців диспозицій до настрою життєрадісності і раціональної та естетичної настанови.

3. Смуга лісистих північних і північно-західних низовин примітна тим, що, передовсім завдяки темному характерові лісових гущавин, веде до утвердження диспозицій до вчування в таємничість лісової природи та інтимно дружнього відношення до лісу як до захисника в боротьбі за існування народу.

4. Вплив гірського довкілля, першочергово Карпат, на психіку проживаючої там людини позначається тим, що у вдачі жителя гір вбачаємо поступливість, життєрадісність і готовість потурати неопанованій інтенсивності вибухів пристрастей. Водночас незрівнянна гра світла і тіней та барвистість мінливих гірських краєвидів стимулює розвиток відповідних естетичних диспозицій.

АНОТАЦІЯ

РИБЧИН Іван.

Геопсихічні реакції і вдача українця.

У змістовно ємному і структурно компактному дослідженні українського достойника-патріота, професора Івана Рибчина (1892-1970) висвітлюється одна із найфундаментальніших ознак українського характеру і водночас найяскравіших граней національного духу – первинний вплив геопсихічних чинників (рідної природи, землі, краєвиду) на формування різнобарвної, самобутньої і суперечливо згармонізованої *вдачі-долі українця*. Переконливо доведено, що саме геопсихічні реакції, будучи спричинені географічним середовищем-ландшафтом, зумовлюють той чи інший, у деталях та особливостях, перебіг психодуховних процесів, станів, властивостей, тенденцій людини, котрі у взаємодоповненні формують те, що називається характером, вдачею, душею. Автор уповні аргументовано виокремлює й схарактеризовує чотири форми узалежнення останніх од просторово-рельєфних інваріантів українських земель, умотивовано стверджуючи,

що психічні п е р е ж и в а н н я українців: **а)** *низової степової смуги* є уявно збагаченими динамічним матеріалом у нескінченну далечінь, глибше розмаїтими на відчуття має статичного й необмеженого, розгорнено інтенсивними емоційно та ефективно через переключення уваги на відсутність зовнішніх зміслових спонук і посилювальними вольовий потенціал степовиків канали розвитку диспозицій до вибухових учинкових акцій, які вирізняються високою динамікою психічного напруження і короткочасним триванням; **б)** *смуги лісостепових височин*, завдяки м'якості і лагідності хвилястої лінії краєвиду, стимулюють й унапрямують розвиток в українського етносу диспозиції до настрою життєрадісності і взаємодоповнення раціональної та естетичної настанови в екзистенційному утвердженні повсякдення; **в)** *смуги лісистих північних і північно-західних низовин*, головню через темряву лісових гущавин, усталюють і закріплюють диспозиції до вчування у таємничість лісової природи та інтимно дружнього відношення до лісу як свого вірного захисника у боротьбі за виживання і процвітання народу; **г)** *гірське довкілля Карпат та інших узгір'я* сприяють поступливості, життєрадісності і готовності потурати неопанованій інтенсивності вибухів пристрастей і, крім того, гра світла і тіней та барвистість мінливих гірських краєвидів унаснажує до відповідних естетичних диспозицій.

Ключові слова: український простір, природа, земля, краєвид, вдача (характер) українця, геопсихічні явища, психічне життя, зміслове сприймання, психічне переживання, вчування, психічне зараження, сугестивність, наслідування, диспозиції.

ANNOTATION

Ivan RYBCZYN.

Geopsychic reactions and nature of the Ukrainians.

In a content-rich and structurally compact study of the worthy Ukrainian patriot, Professor Ivan Rybchyn (1892 – 1970) one of the most fundamental features of the Ukrainian character and at the same time the brightest aspects of the national spirit is highlighted – the primary influence of geopsychological factors (native nature, land, landscape) on the formation of a colorful, the original and contradictory harmonized *characterdestiny of a Ukrainian*. It has been convincingly proven that precisely the geopsychic reactions, being caused by the geographical environment-landscape, determine one or another, in details and features, the course of psycho-spiritual processes, states, properties, tendencies of a person, which mutually form

what is called character, disposition, soul. The author, in a fully reasoned way, singles out and characterizes the four forms of dependence of the last odes of the Ukrainian lands' spatial-relief invariants, motivatedly arguing that the mental experiences of Ukrainians: **a)** from *the lower steppe strip* are imaginatively enriched with dynamic material into an infinite distance, more deeply diversified to feel the majestic and unlimited, expanded by intense emotionally and effectively through a shift of attention to the absence of external thought motives and amplifying the volitional potential of the steppes channels for the development of dispositions to explosive deed actions, which are distinguished by high dynamics of mental stress and short-term prolongation; **b)** from *the strips of forest-steppe highlands*, thanks to the softness and gentleness of the wavy line of the landscape, stimulate and direct the development of the disposition in the Ukrainian ethnic group towards the mood of cheerfulness and the complementarity of rational and aesthetic guidance in the existential affirmation of everyday life; **c)** from *the strips of forested northern and northwestern lowlands*, mainly because of the darkness of the forest thickets, establish and consolidate dispositions for learning in the mystery of forest nature and intimately friendly attitude to the forest as their faithful defender in the struggle for the survival and prosperity of the people; **d)** from *the mountain environment of the Carpathians and other hills* contribute to the compliance, cheerfulness and willingness to indulge the uncontrolled intensity of the explosions of passions and, in addition, the play of light and shadows and the colorfulness of the changing mountain landscapes inherit the corresponding aesthetic dispositions.

Key words: Ukrainian space, nature, land, landscape, character of Ukrainian, geopsychic phenomena, mental life, thought perception, mental experience, learning, mental contagion, suggestibility, imitation, dispositions.

Науково-літературна редакція та анотації

проф. Анатолія В. ФУРМАНА за виданням:

Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця.

Мюнхен: Видання «Дніпрові хвилі», 1966. 38 с.

Рецензенти:

**д. психол. н., проф. Сергій БОЛТІВЕЦЬ,
д. психол. н., проф. Віктор МОСКАЛЕЦЬ.**

Надійшла до редакції 05.03.2024.

Підписана до друку 24.03.2024.

Бібліографічний опис для цитування:

**Рибчин І. Геопсихічні реакції і вдача українця. Психологія і суспільство. 2024. №1. С. 7-15.
DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2024.01.007>**